

КОРИФЕЙ КОБЗАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

(До 200-річчя від дня народження Остапа Вересая)

У славній плеяді українських кобзарів ім'я Остапа Вересая посідає визначне місце. В 70-х роках ХІХ ст. цей народний музикант сконцентрував довкола себе увагу не лише етнографів і фольклористів, але й українських та російських творчих, загалом інтелігентних кіл, як виконавець традиційних форм українського героїчного епосу. Про нього писали П. Куліш, М. Лисенко, Л. Жемчужников та ін.

Остап Микитович Вересай (прізвище Радчишин, вуличне прозвісько – Лаба) народився 1803 року в селі Калюжинцях Прилуцького повіту Полтавської губернії в сім'ї кріпаків. Батько майбутнього кобзаря був також сліпий, грав на скрипці, чим і заробляв на хліб. У дитинстві осліп і Остап. "Мені було года чотири, – розповідав він російському художникові Л. Жемчужникову. – Коли б я осліп більшим, тоді б я знав, що таке сонце та огонь, та й яке воно – красне або жовте, а то я нічого не знаю... Наша жизнь, темних людей, погана: дорожче очей нема в світі нічого...". Див. список літератури, (1, с. 94).

До батька часто заходили в гості кобзарі, музикували, їхнє виконавство емоційно вражало хлопця: "...То як кобзар прийде в хату до мого батька, стане грать, співають, да я коло нього, так не знаю, чи йому б у пазуху вліз, тому кобзареві, або його собі в пазуху взяв!" (2, с. 318). Однак він розумів, щоб стати самому кобзарем і мати можливість вижити і прогостуватися, слід вчитися. Коли Остапу виповнилось 15 років, батько віддав його у науку до Семена Кошового, який жив у селі Голінки. Та хлопцеві не пощастило з панотцем: "Він хоть і много, може, співав і добре грав, а мене не учив", – розповідав Вересай (2, с. 318). Пізніше він пробував навчатися у інших кобзарів: Микити (із села Кладеківки за Десною) та Єфима Андріяшевського. Однак і надалі йому не щастило з учителями. Той "заглядав у чарку", інші жорстоко експлуатували малого хлопця: "Нас було у майстра три ученики – три парубки... Ті ж два дома сидять, а мене постійно скрізь зиму гонять, да й гонять!" – згадував кобзар (2, с. 321).

Остап, хворобливий з дитинства, часто нездужав, що також переривало заняття. Так сталося після шести тижнів кобзарського маршруту з Є. Андріяшевським, про що згадував О. Русов на засіданні Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариства. У розмові з ним О. Вересай розповів: "Поїхали ми... на ярмарок у Лубни...; відтіля – аж у Говтву, як у дев'ятій п'ятниці у Демидовку... Не дійшов у Кременчук 15 верстов... О Петрі були на ярмарку у Хоролі; відтіля... у Лохвицю" (2, с. 319-320). Після виступу в Лохвиці О. Вересай відпросився додому, де тривалий час хворів.

Після одужання він шукав свого "майстра", але той вже помер і Остап пристав до іншого "панотця".

Хоча Остап Вересай навчався у багатьох майстрів, повного трирічного навчального курсу, що вимагалось на той час від виконавців, так і не добув. Удосконалював майстерність гри на бандурі та поповнював репертуар самотужки, спілкуючись із різними музикантами: "Кому купиш чверточку або даси гривеничка: "Навчи мене отої або Хведора Безрідного там, або що". Ото вже не од майстра, а од побочних старців навчивсь" (2, с. 325).

Через чотири роки після навчання О. Вересай одружився і зажив родинним життям. Виростив дочку, у вісімнадцять років віддав її заміж, та після смерті жінки зять-п'яниця кривдив старого, наказував не давати йому їсти. Остап був змушений залишити свою хату, село та піти, як колись, заробляти на хліб по ярмарках. Подорожуючи, кобзар зайшов у село Сокиринці, де жила вдова Пріська, яку Остап знав ще дівчиною і залишився там. Сім років кобзар домагався її згоди на шлюб і таки домігся. Кріпак О. Вересай випросив у свого пана визвольного листа, одружився і оселився у Сокиринцях.

Тут кобзар познайомився з російським художником Левом Жемчужниковим, який у 1852-1856 роках жив і працював в Україні. Л. Жемчужников залишив про народного музиканта цікаві спогади, писав його портрет та познайомив з Пантелеймоном Кулішем.

Розповідаючи про своє перебування в с. Сокиринцях у 1852 році, російський художник згадує про свою дружбу з Остапом Вересаєм: "У Сокиринцях моя душа знову відпочивала. До мене

Кобзар Остап Вересай. Фото

кожного дня приходив сліпий бандурист Остап, пісні і думи якого розважали мене. ... Часто, коли я спав, Остап намацував костуром сходи ганку, ...заходив до мене в кімнату, ...сідав і награвав на своїй бандурі. Він умів розгадати стан моєї душі і співав відповідно моєму настроєві. Тільки він і захоплював мене..." (1). Жемчужников високо оцінював виконавську майстерність Вересая, його дивовижну музикальність: "Бандурист був сповнений почуття, він перервав спів, продовжуючи грати ті ж мотиви і під тим самим враженням. Оті-то переливчасті, то переривчасті звуки металевих струн міцно впливали на серце, думка глибше проникала в душу і жива картина маяла перед очима... Як співав він свій кант "Про правду", між строфами пісні обидва, одриваючись від діла, плакали: один над своєю кобзою, а другий – за мольбертом" (2, с. 328).

Минали роки, але Л. Жемчужников не забував свого приятеля.

"Часто я тебе згадував і згадую, – писав він О. Вересаєві в 1860 р. з Петербурга. – Чекаю не дочекаюсь, коли ми побачимось, щоб послухати твоїх старосвітських пісень... моя душа шукає бесіди з тобою, і як сумно мені стає від думки, що я далеко від тебе, і не скоро вже почую звуки твоєї чудової бандури", – писав Л. Жемчужников у 1861 році (3). Незважаючи на те, що художник зустрічався і з іншими кобзарями та лірниками, однак саме О. Вересай справив на нього, людину освічену, творчу, таке сильне враження.

Вперше ім'я кобзаря Остапа з'явилося в пресі 1857 року. В другому томі "Записок о Южной Руси" П. Куліш розповів про кобзаря Остапа, який у степовому шинку співав пісню "Нема в світі правди". Але власне прізвища кобзаря дано не було, хоча в першому томі "Записок" автор наводить прізвища народних музикантів повністю (Андрій Шут, Архип Никоненко та ін.).

Більш детальну інформацію про Вересая подає серпнева книжка "Основи" за 1861 рік, де в поясненні до малюнків "Живописна Україна" Л. Жемчужников назвав кобзаря своїм "суворим, розумним приятелем", навів деякі факти з його біографії, а також процитував уривок думи про "Вдову і трьох синів" (4).

У жовтневій книзі "Основи" Л. Жемчужников надрукував думу "Проводи козака", кілька пісень, у тому числі і "Нема в світі правди", а також вперше описав техніку сліпецького навчання, про яке йому розповів Вересай: "...учитель дає учневі інструмент, ставить руки учня на струни або клавіші і, обнявши учня за спину, накладає поверх його рук свої так, що грає учневими руками. Коли-ж учень уже добре почне перебирати пальцями, тоді вчитель каже йому грати самому і одночасно грає ту саму річ на другій кобзі чи лірі" (1). О. Вересай так само навчав грати на лірі і автора статті, бо кобза видалась художникові "слишком мудрёной".

Надалі майже сімнадцять років не знаходимо жодної згадки про О. Вересая. Лише на початку 70-х років XIX ст. знову пробуджується зацікавлення його творчістю. Цьому сприяло деяке послаблення цензури та створення в Києві Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариства.

23 вересня 1873 року Товариство вирішило провести позачергове засідання і послухати на ньому О. Вересая, а О. Русову та М. Лисенку доручили підготувати про нього реферати.

28 вересня відбулося позачергове засідання географічного Товариства. Кобзаря в Київ привіз його новий покровитель – поміщик Г. Галаган.

У своїй доповіді О. Русов відзначив роль попередників у справі розшуку кобзарів (зокрема П. Куліша), зазначив, що вдалося знайти лише двох: тоді вже покійного А. Шута й О. Вересая. О. Русов висловив сподівання, що географічне Товариство візьме на себе справу систематичного дослідження кобзарської творчості. У другій частині доповіді він виклав біографію О. Вересая, яку записав зі слів кобзаря. Особливо цінні в ній відомості про літа науки, про навчальну систему та атмосферу, в якій відбувалася наука, а також згадки про мандрівки кобзаря і вивчення пісень та дум "від майстрів та побічних старців" (2).

Виступ М. Лисенка був присвячений характеристиці музичних особливостей українських дум і пісень, що виконував О. Вересай. Після прочитання рефератів О. Вересай виконав думи "Про

втечу трьох братів з Азова", "Про Федора Безродного", танці "Козачок" та "Щиголь".

В 1874 році виступи О. Русова та М. Лисенка були надруковані в "Записках Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества".

Після успішного виступу О. Вересая в Києві О. Русов запропонував послухати кобзаря на засіданні відділу етнографії Російського географічного товариства у Петербурзі, наголошуючи на тому, що це чи не останній в Україні кобзар. Але 1874 року О. Вересай не поїхав до Петербурга за браком коштів, а виступив перед учасниками III Археологічного з'їзду, що відбувався в цей час у Києві і де його слухали науковці з України, Росії, Франції та інших країн.

Французький дослідник А. Рамбо після з'їзду опублікував дві статті, в яких ділився своїми враженнями від цього форуму і виступу на ньому народного барда. У дослідженні "Україна та її історичні пісні" він високо оцінив артистизм, виконавську манеру, драматичний хист кобзаря: "Одного чудового літнього вечора зібрались ми в університетському саду, щоб послухати кобзаря: його посадили на стільчик, і слухачі сіли навколо нього... Коли Остап виконує одну із своїх жартівливих пісень, варт подивитися в цей час, як він притупує і рухами тулуба супроводить музику, беручи сам і на своїй кобзі найхімерніші ноти..., якщо йдеться про мотив танцювальний, він підводиться і відбиває такт ногою; в цей момент його можна було прийняти за молодого козака" (5, с. 109).

До Петербурга О. Вересай прибув напередодні шевченківських свят, в кінці лютого 1875 року. Кошти на поїздку були зібрані за підтримки відділу етнографії Російського географічного товариства. Програма перебування кобзаря в Петербурзі була дуже насичена. Він виступав у клубі художників на сніданку, влаштованому на пошану Т. Шевченка, в Слов'янському благодійному комітеті, відділі етнографії Російського географічного товариства, університеті, на першому слов'яно-етнографічному концерті, влаштованому М. Лисенком, де кобзар виконав два твори, а його спів супроводжувався "туманними картинами" з діапозитивів, які виконав український художник та етнограф П. Мартинович, що вчився тоді в Петербурзі, в Зимовому палаці перед великими князями Сергієм та Павлом Олександровичами, які на знак подяки подарували кобзареві срібну табакерку, пізніше царський дарунок не раз рятував його від тюрми і жандармів.

Повернувшись із Петербурга, О. Вересай побудував собі нову хату, в якій жив зі своєю великою родиною (у 1882 році родина кобзаря нараховувала 15 осіб).

Після мандрівки до Росії кобзар жив ще 15 років, але його постать більше не привертала до себе уваги дослідників. У цей час в Україні вже стали відомими інші, також вельми талановиті кобзарі.

Восени 1881 та навесні 1882 року О. Вересай перебував у Києві, де зустрівся з етнографом К. Ухач-Охоровичем, який занотував три нові думи і кілька пісень релігійно-моралістичного та сатиричного змісту, записані 9 років тому М. Лисенком, О. Русовим та П. Чубинським. Загалом на той час репертуар О. Вересая складався з 9 дум, 13 релігійно-моралістичних та 7 сатиричних пісень. К. Ухач-Охорович подав вступну статтю до "Киевской Старины", що повторювала факти біографії кобзаря, наведені ще Л. Жемчужниковим. Новим були в ній лише відомості про успіхи О. Вересая в Петербурзі та коротка згадка про його учнів, які вмерли молодими, не продовживши традицій його школи (6).

У серпні 1882 року журнал "Киевская Старина" друкує статтю "О музыке дум и песен Остапа Вересая" А. Кримського, який, імовірно, зустрічався з кобзарем і слухав його спів (7).

Помер Остап Вересай 1890 року. І хоча було і до нього і після нього чимало талановитих виконавців, саме його ім'я навічно закарбувалося в пам'яті українців як символ високого злету народного кобзарського мистецтва.

Література:

1. Жемчужников Л. Полтавщина (из записной книжки 1856 года). // Основа. – СПб., 1861. – 10 кн.,

октябрь.

2. Русов О. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских. // Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества. – Т. I, 1874. – С. 309-338.
3. Киевская Старина. – Февраль, 1904. – С. 222-223.
4. Жемчужников Л. Объяснение к рисункам "Живописной Украины". // Основа, СПб., 1861. – Август. – С. 2-3.
5. Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. – К., 1980.
6. Ухач-Охорович К. Остап Вересай, его песни и думы. // Киевская Старина, август. – 1882.
7. К-ский А. О музыке дум и песен Остапа Вересая. // Там само.
8. Архімович Л., Гордійчук М. М. Лисенко. – К., 1992.

ІНФОРМЕ